

Történeteink

Személyes bevezetés

Annak a gondolatnak, mely jelen írást motiválja, miként lehetne tudományosan egyértelműen bizonyítható és alátámasztható motivációja? Hiszen elsősorban köszöntő szövegnek kellene lennie! Szajbély Mihály tiszteletére szeretne egy rövid összefoglalást adni arról, hogy a történeteink elmondásának és megértésének háttérben mennyire bonyolult kognitív folyamatok jól összehangolt működésére van szükség. A személyes bevezetés egyben köszönetnyilvánítás is kíván lenni, hiszen egy olyan alkotónak, munkaadónak, sok-sok közös gondolkodási folyamat és többször igen bonyolult problémamegoldási társas helyzet mindig együttműködő résztvevőjének tartozom hálával, aki mindvégig bátorított és bátorít azon szándékaim megvalósításában, melyek a humán jelhasználat pontosabb megismerésére vonatkoznak.

1. Mieink-e a történeteink?

Lengyel Zsuzsannával és Komlói Boglárkával közös munkánk a közelmúltban elsősorban olyan kérdések felé fordult, hogy vajon az emberi jelhasználat szempontjából miért van kitüntetett szerepük a történeteknek (Ivaskó – Lengyel – Komlói 2012 a, b). Gondolatmenetünket az emberi jelhasználat kurrens felfogásainak olyan összevető perspektívájából építettük fel, melyben fontos szerep jut az elsősorban verbális történetmondásnak és -megértésnek. Az emberi nyelv kialakulásának gyökereit kutatva több olyan kognitív szemléletű, evolúciós pszichológiai érvekkel alátámasztott nézet létezik, mely a humán kommunikáció specifikusságát egyrészt a közös problémamegoldás, másrészt a fajtársak közös cselekvésszervezése, vagy éppen a fiatalabb generáció felkészítése/tanítása alapján tartja fontosnak (Tomasello 2002; Donald 2001; Csibra – Gergely 2009).

Mindezen felfogások alapján elvégzett kísérletek mára olyan empirikus bizonyítékokat is szolgáltatnak a humán kommunikáció alapfeltételeiről és alapvető jellegzetességeiről, melyek mára neuropszichológiailag is relevánsan mutatják, hogy egyes magasabb rendű fajokhoz képest az emberi jelhasználat milyen specifikus tulajdonságokkal rendelkezik. Az egyes történetek megértésében annak érdekében mozgósítjuk megfelelő szenzomotoros és más

kognitív képességeinket, hogy a mások által létrehozott cselekedeteket meg tudjuk érteni, illetve hogy a mások által elmondottakat át tudjuk érezni annak érdekében, hogy a perspektíva váltás képességét kihasználva „empatikus” befogadóvá, azaz a másikat intencionális ágensként felfogó, cselekedeteinek okot és célt tulajdonító értelmezőként vegyünk részt olyan interakciókban, ahol a másik által elmondott történet koherenciájának keresése a cél (Pléh 2003; 2012; Györi et al. 2002; Györi 2008 [vö. Komlósi 2012 összefoglalását]).

A humán mentális folyamatoknak a történetfeldolgozásban betöltött szerepéről nemcsak a neurológiai és neuropszichológiai relevanciával bíró írások szentelnek ma már teret (Tooby – Cosmides, 1992; Cosmides – Tooby 2000; Frith – Frith 1999; Frith–Wolpert 2003/2004; Dressler et al. 2000; Frith 2007), illetve a szociálpszichológia narratív szemléletet képviselő ágai (László –S. Rogers 2002; Bruner 1986/2001), hanem olyan tudományterületek is felfigyeltek a történeteknek a mindennapi világunkban és az egyes kulturálisan is továbbadott formáiban rejlő összetevőinek kognitív szemléletű vizsgálatára, mint például az irodalomtudomány (McAdams 1988/2001; Hernadi 2002; Tófalvy 2005; Lauer 2007, Horváth 2010).

Az egyes olyan univerzálisnak tekintett emberi viselkedésformák, mint az osztény viselkedési formák (Sperber – Wilson 1995) lehetővé teszik (Csibra 2010) a tükrözött érzelmi és motoros reakciókon túl (Rizolatti et al. 2003; Decety – Chaminade 2003; Bauer 2010) azoknak a fizikai stimulusoknak a felismerését és kölcsönös felismertetését, melyekkel az ember különféle szándékait kívánja nyilvánvalóvá tenni partnerei számára. Ezek a jelek egymáshoz képest is egyfajta rendezésben fordulnak elő, pont a szándékvezéreltségnek köszönhetően, hiszen így tudják optimálisan közvetíteni önnön relevanciájukat. Valamint abban is fontos szerepük van, hogy a feldolgozni kívánt információk közül aszerint is válogatni tudjunk, hogy véletlenszerű, vagy szándékolt volt-e a létrehozásuk (Sperber et al. 2010), illetve, hogy mennyiben tekinthetők úgy, mint feldolgozásra érdemes információk.

A fentiekben felsorolt adatok fényében úgy tűnik, hogy a másoktól származó információk befogadásának és feldolgozásának képessége az intencionális hozzáállás megtartásával teszi lehetővé a történetekbe való belehelyezkedést, az egyfajta „átélést”.

2. A történet mint diagnosztikus és terápiás eszköz

Kiss Szabolcs (2005) az elmeolvasás mentális képességének bemutatása során jó összefoglalást ad azokról a keretekről, melyek igazolhatósága történetekbe rendezett kísérletek sorával valósult meg. Ezekben a mentalizációs folyamatokat

vizsgáló eljárásokban a történet nemcsak mint kauzális viszony, hanem mint a mások által okozott változások, és az intencionális ágensek egyes motivációinak felismerésére vonatkozó viszonyokra való érzékenységet voltak hivatottak kideríteni (pl. Happé – Frith 1996; Győri 2003 és Frith 1991 munkái nyomán).

A patológiás jelhasználat sajátos történetmegértési folyamatait vizsgálva számos más szerző mellett Tóth Alinkával a nemzetközi kísérleti pragmatikai irodalommal összhangban arra jutottunk (vö. Happé et al. 1999; Perkins 2008), hogy a frontális lebeny működéséhez köthető executive funkciók megtartottsága hatással van arra, hogy a természetes oksági viszonyokat és a mások intencionális cselekedeteinek alapján létre jövő események eredményeit miképpen értelmezzük a humán jelfeldolgozásban (Tóth – Ivaskó 2011; Ivaskó – Tóth 2012). A jobb félteke frontális lebenyét ért sérülés következtében létrejövő nyelv- és jelhasználati deficitek azt mutatják, hogy a természetes oksági viszonyok felismerésének hiánya és a mások szándékainak megértésének hiánya együttesen okozhatják a megszokottól eltérő jelhasználatot és interpretációt az érintett populációban. Miközben verbális képességeik megtartottak, a szándékvezérelt kommunikációban csökkent teljesítményt mutatnak ezek a személyek.

Asperger-szindrómások jelhasználatát bemutató Sainsbury (2011, 85) kiemeli annak jelentőségét, hogy mitől olyan nehéz a hétköznapi életben úgy boldogulni, hogy valaki nem, vagy csak korlátozottan érti a szavak nem szó szerinti jelentését. A kikövetkeztethetőség kapcsán Sainsbury könyve a 114. lapon egy Joseph nevű személytől idézve így ír:

„Számunkra a normális emberek (akiknek közösségben történő folyamatos működését magunk számára alkalmazhatatlannak, irracionálisnak és terhesnek érezzük) olyanok, mint sok-sok szociális Mozart, akik önmaguktól képesek egy nagyon komplex szabályrendszert és normát folyamatosan virtuóz módon alkalmazni, látszólag nagyon kevés erőfeszítés árán. Eközben mi csak kottából próbálunk zenélni, és még ha megpróbáljuk is észben tartani a skálákat, az egyszerű dallamokat is csak hangonként, lassan tudjuk lejátszani.” (Sainsbury 2011, 114.)

Schnell Zsuzsanna (2007) ép fejlődésű magyar kisgyermekes esetében mutatta be, hogy az idiomatikus jelelsajátítás szempontjából miért olyan fontos az emberi fejlődés négy éves kor körüli szakasza. Szintén számos nemzetközi és hazai publikációhoz hasonlóan Lengyel Zsuzsannával és Balázs Patríciával közös előadásunk a manchester-i Nemzetközi Pragmatikai Konferencián azt mutatta be 116 vizsgált magyar gyermek adataival, hogy milyen fontos az elme szándékvezérelt működésének feltételezése az óvodás korú és a kamasz jelhasználat nem szó szerinti változatainak adekvát, a szituációban releváns előfordulásának értelmezéséhez (Lengyel et al. 2011).

Nagy József a mesék szerepét hangsúlyozza, amikor azt mutatja be, hogy az oksági lánc, a logikai következtetési mód alkalmazása miatt szükséges történetek megértése szempontjából (Nagy 2010). Szerinte a nyelvi forma és a nyelvi elemek egymáshoz való viszonya adja a meseértelmezés kulcsát akkor, ha jól szerkesztett történetet dolgozunk fel. Boldizsár Ildikó (2010) meseterápiás eljárása egyrészt olyan kultúrspecifikus, másrészt olyan univerzálisnak tartott feldolgozási módokra épít, melyek a nyelvi jelek szimbolikus értelmezése révén adnak lehetőséget az egyes változatok egyéni interpretálására térben és időben változó módon. Azaz úgy tudnak a gyógyulás, a gyógyítás eszközeivé lenni, hogy az egyén olyan asszociációkat rendel az egyes szimbólumokhoz, melyek az adott pillanatban relevánsak számára. A történetben szereplők közti szálak felismerése, újrendezése és a történetek egyes részeinek alapos feldolgozása segítheti az egyént az önmaga és a mások világa, valamint a közös világ elemeinek viszonyai közti eligazodásban. Ez a rendezés persze dinamikusan változtatható. Bagdy Emőke (2011) az empatikus befogadás, az empatikus kommunikáció szószólójaként azt mondja, hogy tanulható az az eljárás, mellyel egymás történeteit egyre inkább a másik szemszögéből lehetünk képesek átélni, és ez segíthet a kooperativitás fokozásában. Persze ez a fajta történetfeldolgozás elsősorban a verbális történetekre igaz, ahol nem készen kapjuk a szenzoros bemeneti elemeket, hanem az elme hozza létre önnön szimbolikus reprezentációit a szavak, illetve a megnyilatkozások értelmezése által. Kádár Annamária (2012) pedig a mesék érzelmi fejlesztő hatásairól szólva gondolja úgy, hogy a beleélés (melynek neurológiai hátteréről a fentebbi részek hivatkozott irodalmi részletesen szólnak) mennyire segíti a felnövekvő gyermeket a szociális kompetenciák minél finomabbra hangolásában.

3. A történetek mint mások megértéséhez szükséges konstrukciók. Egy példa arra, miként értünk meg egy sajátosan szerkesztett történetet

Bauer (2010, 56) a gyermekek interakcióinak fejlődése szempontjából úgy érvel, hogy az egy évesnél idősebb gyermek már nemcsak visszatükrözni képes mások állapotait, hanem a cselekvések és az érzések immár a külvilág konstruálásának anyagát is adják. Elindul tehát a szociális identitás kialakulása, melyben kulcsfontosságú az a felismerés, hogy az én és a másik nem azonos identitások. A játékok, melyek innentől jellemzik a gyermeki lét eme fázisát, fontos felkészültségeket adnak nemcsak a nyelvi rendszer kiépítése szempontjából, hanem az összes kommunikatív jel adekvát használatának szempontjából. Ezen

jelek felismerése univerzális kulcsingerek segítségével történik, melyek a Csibra Gergely és Gergely György által vezetett Babakutató Laboratóriumban kapott eredmények által lettek ismertek a nemzetközi szakirodalomban (Csibra 2010; Csibra–Gergely 2009).

Bauer az emberi kommunikáció és a humán vélekedésrendszer kapcsolatát elemezve az alábbiakat jelenti ki: „Az emberi kapcsolatok sikere szempontjából fontos hogy egyáltalán ki tud alakulni két ember között az intuitív benyomás a másiktól, s így elkezdődhet közöttük a spontán kommunikáció. Csak akkor jelentkezik nehézség, ha megszűnik az a képességünk, hogy tudatelméletet alakítsunk ki a másik emberről.” (Bauer 2010, 44).

A történetek szerveződéséről (Schank – Abelson 1977; Schank 1975; és Rumelhart 1975 alapján) Pléh Csaba (2002) kiemeli annak jelentőségét, hogy jól strukturált szövegeket tudunk elképzelni olyan történetekként, melyekből az oksági és idői viszonyok is kirajzolódnak. Ez a fajta értelmezés hasonló McAdams (1988/2001) jó történet felfogásához, ahol szükséges feltételként jelenik meg a szerkesztettség.

Kivételes példán szeretném érzékeltetni annak jelentőségét, amit a fentebbi sorok állítanak.

Mark Haddon: *The Curious Incident of the Dog in the Night-Time* című írása olyan irodalmi alkotás, mely bár fikció, az író egy olyan alkotó szerepébe bújik, aki maga Asperger-szindrómával élő kamasz fiú (Haddon 2003/2004). Az olvasást megkezdő ember tehát a maga intencionális hozzáállásával veszi kezébe a regényt, és lehet, hogy meglepődik, mert a kötet a 2. fejezettel kezdődik, majd a 3. és az 5., illetve a 7. fejezettel folytatódik. Nem igazán követve hát a sorrendezés megfelelő (?), vagy inkább megszokott számokkal ellátott változatát. (Egészen addig, míg a prímszámok világa nem válik nyilvánvalóvá az olvasó számára.) Christopher John Francis Boone története úgy rajzolódik ki előttünk, hogy a szerkezet váratlan felépítését a „minden második fejezet mutatja a felvonultatott két szál összefüggéseit” ritmust felismerve születnek mintázatfelismerő képességünk alapján azok az elvárásaink, melyek alapján követni tudjuk az eseményeket, és megismerjük Christophert. Persze a művet tipikus fejlődésű író írta, de a rendez való effajta ragaszkodás inkább az ábrázolt szereplő sajátja. Mint ahogyan a többi igencsak kényszeres ragaszkodása a színekhez, ételekhez, szerencsésnek és/vagy szerencsétlennek bejósolható napokat azonosító autókhoz is. Feltárul tehát előttünk egy olyan világ, melyben a történetmondás egyes szám első személyű formájából fakadó őszinteség és látásmód vezet végig minket annak a problémának a kiderítésén, hogy miként került Christopher családjának szomszéd kertjébe egy villával átszúrt kutya. A kamasz fiú nem érti a dolgot, mert az általa ismert világ törvényszerűségei nem adnak sok okot ennek a tények a

bekövetkeztére, és azért válik motiválttá a rejtély megfejtésére. Különös azonban, ahogyan Mark Hadonnak sikerül velünk láttatnia azt a kétségbeesést, amellyel egy Asperger-szindrómával élő személynek (véltetően) meg kell küzdenie mások cselekedeteinek megértése kapcsán. Hogy ez sikerül-e neki? Az alkotás terápiás munka eredménye. Azért írta meg Christopher mert a terapeutája javasolta neki, hogy így majd könnyebb lesz feldolgoznia azt a traumát, amit a kutya megtalálása és a kutya halála okának feltárása közben él meg a főszereplő.

Bár szereplőnkserdülő, mégsem a McAdams (1988/2001) által idézett eriksoni értelemben véve meséli önazonosságát is adni képes élettörténetét. Mindvégig arra hivatkozik, hogy a terapeutája tanácsára foglalta össze időrendi sorrendben, hogy mi is történt. A Miért is történt? értelmezése már sokkal bonyolultabb kérdés az Asperger-szindrómával élő Christopher számára.

A denetti (Denett 1998) értelemben vett intencionális hozzáállással rendelkező olvasó azt gondolja, nem véletlenszerűen fordulnak elő az általa olvasott rendezett betűhalmazból kiolvasható nyelvi formák, hanem azok valaki által lettek oly módon összeillesztve, hogy teljesítsenek egyfajta feladatot. És a feladat, mely jelen esetben igen összetett, nemcsak Christopher számára jelent kihívást. A történetben például a 162–163. lapon láthatjuk, mennyire nehéz is jó döntést hozni olyan helyzetekben, amelyek várható eredményeit nehéz kiszámítani – különösen, ha az ember, mint Christopher, igen jó matematikai, logikai képességekkel van megáldva, melyek néha inkább veszteséget okoznak, ha az ember a mérlegeléshez csak igaz premisszákat tud felhasználni (mert a valószínűleg igazakat nem engedi be a következtetési sémájába). Éppen ezen hiedelmek csoportosítása és a mások intencionális vélekedéseinek jellegzetes értelmezési nehézségei miatt nem érti például Christopher sem az ún. kegyes hazugságokat sem.

4. Lezárulnak-e a történetek?

Egyéni mentális reprezentációink nyilvánvalóvá tételére olyan, agyi folyamatok által irányított környezeti érintkezéssel van tehát lehetőségünk – vallja Sperber (2001) –, ahol az adott fizikai környezet is módosítólag hathat az egyéni reprezentáció nyilvános reprezentációvá válásán az által, hogy az egyének milyen módon módosítják önnön fizikai környezetüket, és ez által önnön mentális környezetüket is egyben. László (2005,59) a sperberi narratív terjedélméletet (epidemiológiai megközelítést) bemutatva kiemeli a csoport szerepét, melyben az adott történet terjedni tud. László János az assmanni (Assmann 1999) értelemben vett csoportfunkcióval alapvetően kibékíthetőnek tartja a sperberi felfogást, így zárásképpen Sperber (2001, 137) gondolatát elkölcsonözve azt mondhatjuk: „Sokféleségükkel együtt a kulturális hiedelmek magyarázata – legyenek azok

intuitívek vagy reflektívek, s a reflektívek csak félig értettek – két dolog vizsgálatát jelenti: hogyan ismerik meg őket az egyének, és hogyan kommunikálnak egy csoportban.”

Lehet, hogy John Elder Robison (2012) „nézz a szemembe . életem asperger szindrómával” c. önéletrajzi munkájának népszerűsége annak is köszönhető, hogy megmutatja, ha láttatunk egy problémát, amit mások esetleg orvosolni tudnak, vagy nekünk is segítettek ebben, az érdemes a továbbadásra? Mark Haddon (2003-ban *Whitebread Book of the Year* címmel jutalmazott) alkotása pedig mint irodalmi mű mutatja, hogy ha akarjuk, mennyire tudjuk empatikusan kezelni mások intencionális vélekedéseinek korlátozott mivoltát.

Felhasznált irodalom

- Assmann, Jann (1999). *A kulturális emlékezet*. Budapest: Atlantisz.
- Bagdy Emőke (2011). Kommunikáció, empátia, konfliktuskezelés. In: Bagdy E. – B. Bishop – Böjte Cs. – Rambala É. (szerk.) *Hidak egymáshoz. Empátia, kommunikáció, konfliktuskezelés* (pp. 117–176). Budapest: Kulcslyuk Kiadó.
- Bauer, Joachim (2010). *Miért érzem azt, amit te? Az ösztönös kommunikáció és a tükkörneuronok titka*. Ursus Libris.
- Boldizsár Ildikó (2010). *Meseterápia. Mesék a gyógyításban és a mindennapokban*. Budapest: Magvető.
- Bruner, Jerome (1986/2001). A gondolkodás két formája. In: László János és Thomka Beáta szerk. *Narratívák 5. Narratív pszichológia* (pp. 27–59). Budapest: Kijarat.
- Cosmides, Leda – Tooby, John (2000). The Cognitive Neuroscience of Social Reasoning. In: Gazzaniga, Michael S. (szerk.). *The New Cognitive Neuroscience. 2nd. ed.* (pp. 1259–1270). MIT Press.
- Csibra Gergely (2010). Recognizing communicative intentions in infancy. *Mind and Language*. 25/2. pp. 141–168.
- Csibra Gergely – Gergely György (2009). Natural pedagogy. *Trends in Cognitive Sciences*. 13/4. pp. 148–153.
- Decety, J. – Chaminade, T. (2003). Neural correlates of feeling sympathy. *Neuropsychologia*. 41. 127–138.
- Denett, Daniel C. (1998). *Az intencionalitás filozófiája*. Budapest: Osiris.
- Donald, Merlin (2001). *Az emberi gondolkodás eredete*. Budapest: Osiris.
- Dressler, Wolfgang – Stark, H. (2000). *Clinical impairments of text pragmatics: Linguistic or cognitive?* Plenáris előadás a nemzetközi Pragmatikai Társaság konferenciáján. Budapest, 2010. július 10.
- Frith, Chris (2007). *Making up the Mind. How the brain Creates our Mental World*. Blackwell Publishing
- Frith, Uta (1991). *Autizmus. A rejtély nyomában*. Budapest: Kapocs.

- Frith, Chris – Frith, Uta (1999). Interacting minds – A biological basis. *Science* 286. pp. 1692–1695.
- Frith, Christopher D.– Wolpert, Daniel M. (szerk.) (2003/2004). *The Neuroscience of social Interaction: Decoding, imitating and influencing the actions of other*. Royal Society – Oxford University Press
- Györi Miklós – Gy. Stefanik Krisztina – Kanizsai – Nagy Ildikó – Balázs Anna (2002). Naiv tudatelmélet és nyelvi pragmatika magasan funkcionáló autizmusban: reprezentációs zavar, performanciakorlát vagy kompenzáció? In: Racsmány Mihály – Kéri Szabolcs (szerk.). *Architektúra és patológia a megismerésben* (pp. 11–40). Budapest: Books in print.
- Györi Miklós (2003). A neurokognitív fejlődés moduláris zavarai: az autizmus. In: Pléh Cs. – Kovács Gy. – Gulyás B. (szerk.). *Kognitív idegtudomány* (pp. 738–763). Budapest: Osiris.
- Györi Miklós (2008). A kommunikáció modelljei és alapfolyamatai. In: Csépe Valéria – Györi Miklós – Ragó Anett (szerk.). *Általános pszichológia 3. Nyelv, tudat, gondolkodás* (pp. 196–223). Budapest: Osiris.
- Haddon, Mark (2003/2004). *The Curious Incident of the Dog in the Night-Time*. Vintage.
- Happé, Francesca – Frith, Uta (1996). The neuropsychology of autism. *Brain* 119, pp. 1377–1400.
- Happé, F. – Bronwell, H. – Winner, E. (1999). Acquired ‘theory of mind’ impairments following stroke. *Cognition*. 70. 3. pp. 211–240.
- Hernadi, Paul (2002). *Cultural transactions. Nature, self, society*. Cornell University Press.
- Horváth Márta (2010). Új interdiszciplinaritás. A biológiai irodalom- és kultúraelméletek német változatai. *BUKSZ 22. évf. 3. (2010 ősz)* pp. 252–258.
- Ivaskó Livia – Lengyel Zsuzsanna – Komlósi Boglárka (2012a). *Human-specific abilities underlying the telling and interpretation of stories*. Poszterelőadás az Universalien Tagung c. konferencián Szegeden 2012. május 14–16.
- Ivaskó Livia – Lengyel Zsuzsanna – Komlósi Boglárka (2012b). *Human-specific abilities underlying the telling and interpretation of stories, narratives and actions*. Prezentáció a Colloque International NIL Narrative, Intervention and Literacy 2012 nemzetközi konferencián Párizsban 2012. szeptember 4–6.
- Ivaskó Livia – Tóth Alinka (2012). Acquired pragmatic disorders. In: Antonis Botinis (szerk.). *Proceedings of the Conference on Experimental Linguistics.ISEL, International Speech Communication*. Athén: University of Athens.
- Kádár Annamária (2012). *Mesepszichológia. Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban*. Budapest: Kulcslyuk.
- Kiss Szabolcs (2005). *Elmeolvasás*. Budapest: Új Mandátum.
- Komlósi Boglárka (2012). A fejlődéses pragmatika néhány alapfogalmáról és annak következményeiről. In: Ivaskó Livia (szerk.). *Kommunikáló képességeink*. (megjelenés alatt)
- Lauer, Gerhard (2007). Spiegelneuronen. Über den Grund des Wohlgefallens an der Nachahmung. In: Karl Eibl – Katja Mellmann – Rüdiger Zymner (szerk.). *Im Rücken der Kulturen* (pp. 137–163). Paderborn: Mentis.
- László János (2005). *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába*. Budapest: Új Mandátum.
- László János – Wendy Stainton Rogers (szerk.)(2002). *Narrative Approaches in Social Psychology*. New Mandate

- Lengyel Zsuzsanna – Balázs Patrícia – Ivaskó Livia (2011). *Intended or not intended, literal or nonliteral meaning – some evidence from normally developing Hungarian children*. 12th. International Pragmatics Conference. Manchester. England. 2011. július
- Nagy József (2009). *Fejlesztés mesékkal. Az anyanyelv, a gondolkodás fejlődésének segítése mesékkel 4–8 éves életkorban*. Szeged: Mozaik.
- McAdams, Dan (1988/2001). A történet jelentése az irodalomban és az életben. In: László János és Thomka Beáta (szerk.). *Narratívák 5. Narratív pszichológia* (pp. 157–175). Budapest: Kijárat.
- Perkins, M. (2008). Pragmatic Impairment as an Emergent Phenomenon. In: Ball, M.J. – Peskins, M. – Müller, N. – Howard, S. (szerk.). *Handbook of Clinical Linguistics* (pp. 79–92). Blackwell Publishing.
- Pléh Csaba (2002). Narrative Construction of Texts and the Self. In: László János – Wendy Stainton Rogers szerk. (2002) *Narrative Approaches in Social Psychology* (pp. 90–109). New Mandate
- Pléh Csaba (2003). Modularitás és pragmatika: néhány egyszerű és bonyolult kapcsolat. In: Pléh Csaba (szerk.). *A természet és a lélek* (pp. 128–166). Budapest: Osiris.
- Pléh Csaba (2012). *A társalgás pszichológiája*. Budapest: Libri.
- Rizolatti, G. – Craighero, L. – Fadiga, L. (2003). The mirror system in humans. In: Stamenov, M., V. Gallese (szerk.). *Mirror Neurons and the Evolution of Brain and Language* (pp. 37–59). Amsterdam: John Benjamins.
- Robison, John Elder (2012). *nézz a szemembe . életem asperger szindrómával*. Budapest: Kossuth.
- Rumelhart, D.E. (1975). Notes on a schema for stories. In: Bobrow, D.G. – Collins, A.N. (szerk.). *Representation and Understanding* (pp. 211–236). New York: Academic Press.
- Schank, Robert (1975). The structure of episodes in memory. In: Bobrow, D.G. – Collins, A.N. (szerk.). *Representation and Understanding* (pp. 237–272). New York: Academic Press.
- Schank, R. – Abelson, R.P. (1977). *Scripts, plans, goals, and understanding*. Hillsdale: Erlbaum.
- Schnell Zsuzsanna (2007). Tudatelmélet és pragmatika. Idiomatikus nyelvelsajátítás. In: Mund Katalin és Kampis György (szerk.). *Tudat és elme* (pp. 147–167). Budapest: Typotex.
- Sainsbury, Clare (2011). *Marslakó a játszótéren*. Budapest: Geobook.
- Sperber, Dan (2001). *A kultúra magyarázata*. (Ford. Pléh Csaba.) Budapest: Osiris Zsebkönyvtár.
- Tooby, John – Cosmides, Leda (1992). The psychological foundations of culture. In: J. Barkow – L. Cosmides – J. Tooby (szerk.) *The Adapted Mind* (pp. 19–36). New York: Oxford University Press.
- Tomasello, Michael (2002). *Gondolkodás és kultúra*. Budapest: Osiris.
- Tófalvy Tamás (2005). Naiv irodalomelméletek (Irodalom, esztétikum és műfaji kategorizáció: egy kognitív antropológiai megközelítés). In: Gervain Judit – Kovács Kristóf – Lukács Ágnes – Racsmány Mihály (szerk.). *Az ezerarcú elme. Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára* (pp. 533–545). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tóth Alinka – Ivaskó Livia (2011). Szerzett pragmatikai zavarok. *Gyógypedagógiai Szemle. XL. évf. 1. szám* pp. 25–35.